

Samlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur

Årgång 143 2022

I distribution:

Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Niclas Johansson (uppsatser) och Karl Berglund (recensioner)

Biträdande redaktör: Marcus Axelsson

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2023 och för recensioner 1 september 2023. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–42–1

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2023

inte om att vända sig till det materiella istället för det språkliga, utan om att inskräpa att mening och materia alltid uppträder tillsammans och inte kan skiljas ut från varandra.” (36) Hennes motstånd mot avgränsningar, substanser och dualismer är explicit, ändå undgår hon inte ett beroende av dem, när hon använder nämnda begrepp. Det är naturligtvis ofrånkomligt. Vi har de begrepp och den historia som formats, och måste förhålla oss till dem. *Men* vi kan förhålla oss till dem på ett uppmärksam, detaljerat och kritiskt sätt. Vilka är skillnaderna och likheterna, och vilka betydelser får de? Här kunde Frödin utförligare formulera sin egen position.

Även när det gäller Woolf-forskningen finns en tendens att göra avgränsningar tydligare än vad de är. Analysen av hur rösten fungerar hos Woolf – utspriidd, decentrerad – är intressant, men det finns avsnitt i romanen där rösten knappast kan sägas fungera så – ibland närmar den sig till och med den konverserande berättaren i 1700-tals romaner – som inte tas upp. En mer fördjupande diskussion med tidigare forskning om rösterna hos Woolf hade kunnat ge mer rättvisa åt den typen av komplexitet.

Lite mer utförligt vill jag ta upp ytterligare ett exempel på behovet av än mer filosofisk utförlighet, och det gäller definitionen av *det symboliska*, detta som i inledningen sägs utgöra ett av modernitetens sätt att inordna tingen i en meningsfull ordning. Det är helt enkelt lite oklart vad som menas: ”Enligt det symboliska sammanhanget kan ett enskilt ting, exempelvis en klocka, spegla världen som helhet, och spegla det som balanserat och avrundat”. (41) Det blir tydligare efter ett tag, i och med hänvisningar till Foucault, Benjamin, signaturläran med mera, men att andra vanliga användningar av begreppet *det symboliska*, exempelvis Lacans, fortsätter att spöka för åtminstone den här läsaren, är nog ett tecken på att precision saknas i bestämningen. Jag famlar.

Foucaults *Les mots et les choses* (1966) bildar utgångspunkt för beskrivningen av hur det symboliska som en given självständig ordning tappat mark under moderniteten, och tingen istället reducerats till en ordning skapad av det mänskliga förnuftet: ”I moderniteten får saker sin betydelse genom att människor ger dem betydelse, och inte genom att vara del av en förutbestämd harmonisk ordning.” (41) Men, återigen, det uppstår frågor. Hur förhåller sig exempelvis romantikernas eller Goethes bruk av symbolbegreppet till detta? Att den ty-

pen av frågor dyker upp pekar inte mot att avhandlingen skulle behöva en lång idéhistorisk utredning av symbolbegreppet, bara mot att det inte är tillräckligt klart hur Frödin använder det.

En annan oklarhet gäller urvalet. Frödin har valt bort texter av Ponge, Stein, Rilke och Marinetti av följande skäl: ”Denna sorts texter skulle kunna läsas mer konventionellt som en diktares upplevelse eller vision, och undergräver inte aktivt människan så som de texter jag valt...” (25) Frågan inställer sig gällande vad som avgör om en modernistisk författare hör till de mänskligt subjektiva eller till de materialistiskt öppna? Om det, som Frödin menar angående listorna hos Joyce, att det alltid går att läsa tingen i mänskligt meningsfulla sammanhang, vad är det som talar för den icke-antropocentriska läsningen? När är en metafor antropocentrisk och när är den inte det? Det *tycks* svårt att avgöra: ”Det sista föremålet i citatet sticker ut eftersom det till skillnad från de andra tycks ha en metaforisk betydelse.” (49)

Med dessa kritiska invändningar framförda, måste jag också vända på det hela. Det jag kritiserar hänger också ihop med det som är bra med avhandlingen: dess tesdrivna konsekvens, som på ett mycket givande och tydligt sätt lyfter fram aspekter av modernismen som sträcker sig bortom den totaliserande viljan till mänsklig kontroll och därmed också vetter mot dagens filosofiska problematiseringar av relationerna mellan ting och mänskliga. Jag tror i själva verket att Frödin, utan att riktigt formulera det explicit, visar på den mycket intima förbindelsen mellan en modernistisk poet som Parland och en tänkare som Simondon. Och hon gör det genom att läsa litteratur med en skarpögd uppmärksamhet på det vi vanligen inte lägger märke till.

Anders E. Johansson

Lisa Grahns, *Jernbanans mödrar. Moderskap och berättande i Sara Lidmans Jernbanepos*. Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 51, Uppsala universitet. Uppsala 2022.

Det tillhör kanske inte vanligheterna att börja en recension med en avhandlings paratexter, men i Lisa Grahns avhandling är de svåra att förbigå. Omslagets återger ett fotografi av ett unikt broderi, där lentygets struktur och stygnens upphöjningar blir

närmast taktilt förnimbara. En stiliserad järnvägsräls, en granskog, ett vardagens kärleksverk av en moders hand... Det är så mycket mer än en vacker bild. Det är en kongenial sammanfattning av avhandlingens titel, författare och ämne.

Ämnet är Sara Lidman (1923–2002) och hennes romansvit *Jernbanan* (som först kom ut i fem delar mellan åren 1977 och 1985 och avslutades med ytterligare två romaner 1996–1999) – och det handlar om mödrar och moderskap. Den tematiska ingången innebär en omplantering av Sara Lidman och hennes verk till ett både gammalt och nytt internationellt forskningsfält, *motherhood studies* eller *maternal feminism*, utstakat med andra vågens kvinnorörelse under 1960- och 1970-talen och det då påbörjade erövrandet av de akademiska rummen. Temporärt omlokaliseras till forskningens marginaler av 1980- och 1990-talens poststrukturalistiskt präglade akademiska feminism. På 2000-talet kom så en period av expansion och återväxt, den pågår än, vilket Lisa Grahns avhandling bär värtaligt vittnesbörd om.

Inom forskningsfältet finns en bärande distinktion mellan *motherhood* (moderskap) och *mothering* (modrande). Så också i den här avhandlingen, där skillnaden tas i bruk i form av en analytisk dikotomi som utgör ett viktigt tolkningsverktyg i nyläsningen av Lidmans *magnum opus*. Fokus är ställt på moderns olika skepnader och gestaltningsformer i romanberättelsen. Det handlar, kort sagt, om Jernbanans stora berättelse sedd genom en kvinnlig-moderlig blick mot fonden av kvinnor-som-mödrar i olika generationer.

Inledningskapitlet ger en bakgrund och övergripande presentation av avhandlingens ämnesval, teoretiska överväganden och analytiska upplägg, vilket senare vecklas ut under pedagogiska underrubriker som "Jernbanans beståndsdelar" och "Att läsa Lidman". Det ska omedelbart sägas att dessa beståndsdelar är talrika, inte bara vad det gäller antalet romaner, utan i hela det myllrande nätverk av personer och händelser som utgör berättelsen. De möjliga vägvalen är många, detaljerna oräkneliga.

Ett första viktigt ställningstagande vad gäller avgränsning gör Lisa Grahns i det att hon, vilket inte i tidigare forskning har setts som helt självklart, väljer att inkludera samtliga sju romaner i sin studie. Det vill säga: *Din tjänare hör* (1977), *Vredens barn* (1979), *Nabots sten* (1980), *Den underbara mannen* (1983), *Järnkronan* (1985) samt de senare *Lifsens rot* (1996) och *Oskuldens minut* (1999). Romanernas inbördes handlingsföljd och komposi-

tion presenteras pedagogiskt överskådligt och lokaliserar i fiktionens tidsspänn till de femtio åren mellan 1870 och 1920. En tidsram som förvisso kan diskuteras – personligen skulle jag nog vilja lägga till ytterligare ett par decennier, i de två sista romanerna. Utöver huvudpersonerna i tre generationer av familjen Mårtensson i Ecksträsk introduceras en mängd andra namn ur det mångförgrenade persongalleriet. Grahns sätter siffror och ord på svindelns när hon konstaterar att de viktigaste karaktärerna är 69 stycken till antalet, "inklusive hästen Stina". Samt att det därutöver tillkommer cirka 113 nya namn i de två avslutande romanerna. Till icke-initierade läsares fromma erbjuds därtill en mer detaljerad Appendix-del. Ett imponerande inventeringsuppdrag!

Att forskarens urval och färdriktning väger särskilt tungt i läsningen av ett sådant mastodontverk tillstår Lisa Grahns utan omsvep. Utmaningen är inte liten, men syftet klart formulerat: här finns en "modersberättelse" att frilägga, inte som en separat utan som en integrerad del av Lidmans romansvit. För att komma till detta huvudspår tar kapitlet sitt avstamp i en opublicerad text av Sara Lidman, med titeln "Mamma Earth and the Moon-Pulse", vilken hon ursprungligen framförde som öppningstal på en internationell gynekologikonferens i Stockholm 1992. Trots att den är mer eller mindre okänd kan den beskrivas som en nyckeltext i författarskapet, inte minst för att den i komprimerat format sveper över den originella blandning av mytologi, filosofi och ekopolitik som samsas i Lidmans tänkande kring avlelse, havandeskap, födande och moderskap som existentiella erfarenheter. Det är en hållning som mest synligt kom till uttryck i Lidmans personliga och egenuppfunna legend om "vredens barn", som kretsar kring de ofödda barnens pre-existens – även om hon inte explicit namnger den i "Mamma Earth"-föredraget. I *Jernbanan* ger legenden titel åt den andra romanen och riktning åt hela sviten.

En väl vald text, alltså, som pekar rakt in i avhandlingens ämne, det som med titelns ord kretsar kring "Jernbanans mödrar" och mer specifikt om relationen mellan "moderskap och berättande i romansviten". Detta är en dimension som Grahns menar har lämnats mer eller mindre obeaktad av tidigare forskning kring Lidmans författarskap, framförallt i de delar som rör romansviten *Jernbanan*. Härvidlag förhåller hon sig kritiskt-dialogiskt snarare än polemiskt till sina föregångare. Forskningsinsatser av Birgitta Holm, Lina Sjöberg, jag

själv, Anna Salomonsson och Ingeborg Löfgren lyfts fram som vägledande och avgörande för förståelsen av författarskapet. Kunskapsluckan kring moderskap och modrande finner Grahn dock fullt synlig hos dem alla.

Det är den kunskapsluckan som hon vill fylla med sin avhandling. Dels genom att uppmärksamma Lidmans gestaltning av moders kroppar, graviditeter och förlossningar, dels i de relationella mönster, mellan mödrar och barn liksom kvinnor emellan, där just moderskap och modrande blir av vikt. I mer vittfamnade bemärkelse vill Grahn härigenom även aktualisera frågor om skrivandets makt och etik; om vem som egentligen äger makten över berättandet i Lidmans romansvit.

Den teoretiska förståelseramen får sina konturer genom en strategisk formulering av samtidigheten mellan Lidmans verk och den amerikanska poeten och essäisten Adrienne Richs *Of Woman Born* (1976, i svensk översättning *Av kvinna född. Moderskapet som erfarenhet och institution*). Den tidsmässiga parallelliteten accentueras med ytterligare eftertryck i avhandlingens "Summary", där romansviten uppges vara publicerad "in the wake of Adrienne Rich's groundbreaking volume" (197), syftande på det faktum att den första romanen i sviten, *Din tjänare hör*, publicerades 1977. Sant är att Adrienne Richs bok på sin tid fick ett stort genomslag, främst i feministiska akademiska och aktivistiska kretsar, och kan beskrivas som en engagerad protestskrift och efterlysning av berättelser om mödrar och moderskapet som existentiell erfarenhet. Det Lisa Grahn tar fasta på för sin läsning av Lidman är Richs ovan nämnda distinktion mellan å ena sidan *motherhood* – i betydelsen av "det patriarkalt kontrollerade moderskapet" och *mothering*, den levda praktik som utgår från och definieras av kvinnor. Andra teoretiker som tilldelas en central betydelse i denna moderskapandets tolkningsram är bland andra Nancy Chodorow, Luce Irigaray, Simone de Beauvoir, Toril Moi och Sara Ruddick.

I inledningskapitlet placeras även *Jernbanan* in i 1970- och 1980-talens politiserade svenska litterära fält. Relevanta paralleller pekats ut till andra stora romanbyggen från samma tid av författare som Ulla Isaksson, Kerstin Ekman och Sven Delblanc. En gemensam nämnare för dem alla är vad man skulle kunna benämna en icke-urban perspektivvridning, vilket också förenar Lidman med de geografiskt mest närstående P O Enquist och Torgny Lindgren. De svenska 1970-talsförfattare som ställer moderskapstemat i fokus ger ytterligare relevans

åt denna litteraturhistoriska översiktsbild, även om Grahn understryker att modersgestalten kan ses "som både en tidsmarkör och en tidlös figur på samma gång" (14). I en sådan dubbelhet vilar en potential för subversion, för formerandet av en motröst eller mothistoria till, inte minst, det svenska välfärdssamhällets framgångssaga och modernitetens löften om individens självförverkligande. För analysen av denna anlitas, i tidigare Sara Lidmanforsknings efterföljd, en postkolonial förståelseram, utgående från bland andra Frantz Fanon och Edward Said. Därtill framhålls möjligheten att läsa denna, och i förlängningen andra, historiska romanberättelser på en meta-nivå, som, med Linda Hutcheons begrepp kan karakteriseras som historigrafisk metafiction. Förenklat innebär det att en fiktiv romanberättelse genom sitt sammanvävande av tid och plats för både samtida och sentida läsare kan fungera som korrektiv till den gängse traderade historieskrivningen. En variant av ett sådant korrektiv framträder genom den "matrifokala" läsart som Grahn själv tillämpar. I en sådan läsning blir det av vikt att kartlägga situationer av "överskridanden" där ett "matrilinjärt narrativ", med Tess Cossletts terminologi, kan sägas utmana en traditionell och patrilinejär historieförståelse.

Det *matrifokala* och *matrilinjära* tolkningsrummet är fortsatt ämnet för avhandlingens andra kapitel, där inledningskapitlets resonemang om modersgestalten vecklas ut i två analytiska etapper. Det handlar å ena sidan om "hur moderskap och modrande skildras och *upplevs* av de individuella modersgestalter som förekommer i *Jernbanan*" (45, min kursiv), möjligen en något svärfångad fågel? Å andra sidan, hur dessa skildringar blir verksamma delar i ett "matrilinjärt narrativ", till vilken Grahn även vill ställa den meta-reflexiva frågan om "vad en sådan läsning har för konsekvenser för romansviten i stort" (45). En första sådan konsekvens framträder i centrerandet av modersgestalten i ett nätverk av parallella maktstrukturer: "I dessa maktstrukturer finns modersgestalten som en samlande kropp. I den familj som hon uppstår i förhållande till, skapas intersektioner mellan exempelvis kön, ålder, utbildning och nationalitet." (45)

Denna historiserande och "kroppsnära" läsning som Grahn vill etablera utgår främst från Simone de Beauvoirs feministiska fenomenologi och hennes förståelse av kroppen som en situation, där dikotomin mellan transcendens och immanens liksom begreppet "levd erfarenhet" får en avgörande betydelse, med stöd i Toril Moïs respektive Eva

Lundgren-Gothlins Beauvoir-tolkningar, liksom Iris Marion Youngs tankar om moderskap och havandeskap just i termer av en möjlig de-centrerad transcendens.

I de följande kapitlen vrids moderskapet in och ut ur olika tolkningsperspektiv, som både nyanse-rar och komplicerar bilden av romanberättelsen. Under rubriken "Det patriarkala moderskapet" skärskådas moderskapets beroende av och införlivande i en patriarkal familje- och samhällsstruktur. Tre återkommande "maskulinitetstyper" ringas in: Olförarn, Storsonen och Den underbare mannen. Som typer är de både knutna till och oberoende av namngivna personer i berättelsen. Rättare att säga är att de representerar olika livsfaser i en process av maskulinitetsgörande, snarare än statiska identiteter. Det mest åskådliga exemplet är Didrik Mårtensson, jernbanans stora visionär, som i den första romanen gör sin entré som Storson (den förstfödde sonen) i familjen Mårtensson, för att en bit längre in i berättelsen axla Olförar-manteln (sockenstämmans ordförande, alltså dåtidens kommunalordförande). Olförarns roll får representera ett nytt maskulinitetsideal, som växer fram i spjörn mot synen på Norrland som utblottad periferi och utkant och smälter samman med djärvheten i Didriks vision om jernbanan som ska avskaffa fattigdomen genom att knyta ihop skogsmarkerna med "Schwärje" och modernitetens alla välsignelser. Med Lidmans ord: "att samfärdseln ska öka, att vi ska byta våra tallar mot Stockholms tidningar, kaffe, kunskaper – ja, siden!" (*Nabots sten*, 142)

De litterära maskulinitetstyperna samlas under rubriken "Jernbanans patriarker" och jämförs med sina motsvarigheter i den historiska verkligheten, bland annat genom exempel tagna ur etnologen Ella Johanssons studie av norrländska skogsarbetare under slutet av 1800-talet, där hon menar att ynglingar blev till karlar, pojkar till män i timmer-skogen. En annan infallsvinkel ger Lina Sjöbergs förståelse av generationsskillnaden mellan far och son, pappaMårten och Didrik, som ett förkroppsligande av skillnaden mellan en gammal respektive ny livshållning. I den gamla stod de hårt arbetande familjefäderna i förgrunden, de som visste sin plats och fann sig i att vara lojala undersåtar till riket och Konungen. I den yngre generationen är de unga männen självsäkra nog att bryta sig loss och fordra tillhörighet som aktiva medborgare i ett modernt samhälle.

Om Storsonen i praktiken förkroppsligar den patriarkala historieskrivningen och dess i familjen

assimilerade successionsordning, så representerar Den underbare mannen en mer svåråtkomlig och ambivalent typ, i förbund med och ruvande protest mot modernitetens mest bedrägliga sidor. Grahn skriver: "Den underbare mannen kommer under svitens gång att bli ett samlingsnamn för flera olika personer, personer som folket sätter sitt hopp till, som ska lösa deras bojor och frälsa dem." (76)

Didriks rörelse mellan olika positioner, som Storson, fadersgestalt och makthavare i Olförarns skepnad, får stå som illustration av hur moderskapet invaderas och assimileras som en del i en patriarkal maktordning, där såväl moderns som döttrar-nas status och ställning i hemmet och familjen görs avhängiga den normerande föreställningen om den förstfödde sonens utvaldhet. Detta exemplifieras i det generationsöverlevande perspektiv som öppnas i romanerna genom skildringen av Didriks äktenskap med den fromma Anna-Stava och senare i deras Storson Isak-Mårtens äktenskap med den temperamentsfulla mejerskan Rönnog. Ett möjligt alternativ, en tredje väg, ut ur den läsning som den patriarkala ordningen stänger inne moderskapet i, vill Grahn pröva att urskilja i Sara Lidmans originella och egenuppfunna begrepp "sam-vett". I en variation på tidigare forskares tolkning av begreppet vill hon sätta in sam-vettet som en bärande komponent, en del av den sam-existens som innesluts i modrandets praktik. Hon skriver: "Det är bland annat genom modrandets införlivning – två eller fler kroppar som existerar tillsammans, i Sam-vettet – som transcendensen kan uppnås." (128)

Sam-vettets bortom-moderna och utom-språkliga dimensioner står, menar Grahn, i nära förbindelse med den "modersvärld" som utforskas med en ny perspektivvändning i det fjärde kapitlet, under rubriken "Mödrarna i Jernbanesviten". Ur romanernas människomyller nystar Grahn här fram de inte mindre myllrande system-, dotter- och moderslinjerna som går kors och tvärs genom roman-sviten, något som föranleder henne att konstatera: "Denna mångfald gör att man inte kan tala om *en* moderskapsskildring eller *en* modersgestalt i sviten." (92) Mångfalden blir själva meningen, som en polyfon gestaltning av olika erfarenheter av "modrande", elegant frilagd genom tillämpningen av Beauvoirs karakteristik av varje kvinnas kropp och levda erfarenheter som en unik situation, vilken i sin tur präglas av hennes förhållande till de normer och förväntningar som möter henne som kvinna och mor, i varje given historisk situation.

Det matrilinjära perspektivet tjänar också till att

synliggöra den kunskapsöverföring mellan mödrar och döttrar, i både kollektiv och familjerelaterad bemärkelse, som artikulerat eller underförstått återkommande fogas in i romanberättelsen, exempelvis när 'aCatarinamor, Anna-Stavas mormor, uppges uppträda "som hela bygdens urmoder" vid ett byamöte, men också via framlyftandet av kvinnors arbete och handarbete – sy, sticka, väva – det senare i nära förbindelse med en hudnära, kroppsburen kunskap.

Med avhandlingens femte kapitel, tar avhandlingen klivet ut ur det centralperspektiv som familjen som patriarkal institution utgör till det modrande som på olika vis bryter mot anpassning till äktenskapsnorm och traditionella familjekonstellationer. Här träder de ogifta och icke-biologiska mödrarna fram, de som hamnar i ett glidande, men inte ovillkorligt, utanförskap. Normgivare står mot normbrytare, det vill säga hustru-mammorna med sin äktenskapliga respektabilitet mot alla dem som fött "oäkta" barn. Här finns ett brett spektrum av normbrytare, från den karismatiska "främmenqueejna" Hagar som aldrig sviktar i självtillit och förmåga att försörja sig själv och vidare till de ytterlighetspositioner dit fattighjon och sockenhoror som Dolsedumpan och Isänkan hänvisas. Frågan är vilket svängrum som ges i romanerna för ett sådant modrande, det som bärs både av de ogifta, mer eller mindre uteslutna, och syster- och fasterflickorna som blir outhärliga för spädbarnsskötseln i barnrikefamiljerna.

Begreppet *other-mother*, annan-mamma, tas i bruk för att komma åt normbrottets konsekvenser i romanberättelsen, inte minst i relation till det matrilinjära narrativet. De normbrytande annan-mammorna är inte lika självklart förbundna med en plats, en familj, ett hus, men kan ändå tillerkännas tillhörighet i kraft av ett eftertraktat "modrandekapital" (139), med Hagars bröstmjölk som paradexempel, då hon träder in i handlingen som en modergudinna i "varjmössa" och räddar livet på den nyfödde Storsonen Isak Mårten.

I det sjätte kapitlet, "Det metafysiska moderskapet", vrids perspektivet på nytt och vidgar läsningen i ytterligare en ny och på en gång mer riskabel och äventyrlig riktning. Nämligen till de partier, gestalter och anekdoter, som fogas in i den stora romanberättelsen och står i nära förbindelse med röster och gestalter som befinner sig på andra sidor av verkligheten, hinsides eller i ett namnlöst bortom. Det handlar om diverse spökerier, ofödda barns närvaro och olika former av gränstillstånd

mellan liv och död – som i genremässig litterär bemärkelse ofta förknippas med magisk realism. En sådan genre-etikett vill inte Grahn ta i bruk, däremot lånar hon tolkningsverktyg från forskningen om genren för att fördjupa förståelsen av det matrilinjära perspektivet, med dess korsande diakrona och synkrona tidslinjer, normbrott och gränsöverskridanden.

Huvudexemplet handlar om den redan nämnda legenden om vredens barn, som förekommer på olika håll i Lidmans författarskap och helt assimilerats i Jernbanans fiktionsvärld. I korthet handlar legenden om att ofödda barn finns i en kroppslös för-existens och sitter i träden och väljer och vrakar innan de utser sina rätta föräldrar. Drivkraften är vreden – "en livsglädje stegrad till ursinne", som Lidman själv skriver. En självlysande illustration ges i den sjunde romanen, *Oskuldens minut*, då den ofödda Nanna-flickan redan i inledningen utser Isak-Mårten och Rönnog till föräldrar, och tränger sig före, eller välter omkull, successionsordningen mellan far och Storson av bara farten. Ett annat exempel, genom negation, ges av den passage i berättelsen där Anna-Stavas och Didriks småflickor Hanna och Siri dör. Där slinter emellertid Grahn, när hon vid flera tillfällen uppbered att flickorna "svälter ihjäl". Händelsen inträffar under det svåra år (eller rättare: nio månader) när Didrik sitter i fångelse, hemmet i Månlden säljs ut på exekutiv auktion och Anna-Stava måste försöka klara liv och uppehälle för sig själv och barnen helt på egen hand. Mat och pengar är en konstant bristvara. Sant är att Hanna och Siri är två beskedliga småflickor som inte tar för sig av livet enligt "vredens barn"-logiken, med den till ursinne stegrade livsglädjen. De dör i en släde under en skidtur, när Anna-Stava tagit med dem ut på ripjakt, därtill nödd och tvungen. Det är en dramatisk scen, döden kläs i snövita färger och flickorna sveps med ripvingar i kistan. Möjligen har bristen på mat i hemmet försvagat flickorna, men att de svälter ihjäl är nog en förhastad slutsats. Den inte mindre tragiska sanningen är att de fryser ihjäl.

Jag vill tillägga att snubbelsteg av den här sorten är sällsynta i Lisa Grahns avhandling. Överlag utmärks den av sin noggranna läsning och pedagogiska framställning av analytiska och teoretiska överväganden och vägval. Ett gott exempel på det ges i det sjunde och sista kapitlet, där Grahn modigt öppnar ett reflexivt meta-perspektiv genom att resonera kring forskningsfrågornas användbarhet för de resultat hon landat i. Med Lisbeth Larsson

frågar hon sig om den feministiska litteraturforskningen fortfarande står och stampar med skygglappar inför de läsningar som inte landar i "lyckliga" och emancipatoriska feministiska slut. Något sådant har hon själv, hur som helst, inte funnit, hos Jernbanans mödrar. Tvärtom har hon mer än en gång haft den distinkta upplevelsen att Sara Lidman ställt sig i vägen för "modersberättelsen", genom att tränga sig in och insistera på uppmärksamhet för sin egen så mycket större både levda och literära faderskärlek. Grahn konstaterar: "Jämfört med den idealiserade fadersfiguren är modersgestalten mer komplicerad; arg, nyckfull, svår att förstå" (190).

I Jernbanan blir denna komplexitet särskilt tydlig genom myllret av mödrar av olika slag, vilket Grahn, som ovan nämnts, lyfter fram i sitt resonemang kring mödrar som normgivare och normbrytare. Desto mer förvånande är det därför att hon förbigår ett flertal av sådana för berättelsen avgörande normbrytare, som i hög grad hade kunnat bidra till att stärka och nyansera den moderscentrerade läsarten. Det är de aviga, bråkiga och skamlösa kvinnorna, lite för stora i orden och på jorden, som här och var dyker upp som levande påminnelser av att andra livsval är möjliga. Jag tänker till exempel på BullerAda, i *Lifsens rot*, som Rönnog möter under en cykeltur när hon stannar för att be om ett glas vatten vid ett hus som vimlar av barn i alla åldrar. BullerAda är högbystad, höftbred och talar med en "basröst så porlande självsäker som om det gällt att trösta en resenär som blivit sårad av traktens armod". (*Lifsens rot*, 473) Oförglömlig är också Dora den Stora – Rönnows *girl crush* – som ägnas ett helt kapitel i *Oskuldens minut* ("Kära Dora"). Hon som tar plats i möbler, rum och samtal som att de varit från början varit ämnade just för hennes storhet och väsen.

Lite missvisande blir det också när laddningen mellan de normbrytande och normgivande mödrarna dämpas genom att de lyfts ut ur sina intrikata relationsmönster och framstår mer som solitärer, eller undantag än som de kontrapunktiskt infogade motbilder de egentligen utgör. Hagar decentraliseras märkligt nog bort från romansvitens huvudfåra när det uppges att hon främst förekommer i den tredje romanen i sviten, *Nabots sten* (156). Jag skulle säga att hennes verkningskraft löper som en strömförande linje genom hela romansviten! Hur ska man annars förstå episoden med "Avavikelsen" och norrkenskensnatten i *Den underbara mannen*? Eller att Isak Mårten känner igen Hagens röst

i Rönnows, när han decennier senare möter henne och förälskar sig i henne? Talrika andra exempel kan läggas till.

En annan av normbrytarna som marginaliseras är Ragna, hon som tillsammans med Hagar mer än andra förbinds med den del av modrandets kroppsliga praktik som handlar om modersmjölk och amning. När Rönnog under en het sommarvecka under slättern bestämmer sig för att sluta amma sitt barn är det under direkt inverkan av den ambivalenta skam och åtrå hon känner inför åsynen av Ragnas vällande kvällande ljuvlighet och skamlöst blottade moderskropp. I Grahns läsning ställs Ragna utanför och därmed krymper alldeles i onödan möjligheten till att på djupet införliva den bråkiga och brötiga kroppsburna dimensionen av modersberättelsen i Lidmans romansvit.

Med detta sagt, är det ändå förklarligt att somligt har trillat utanför avhandlingens utstakade synfält. Det tål att upprepas att Jernbanan näppeligen kan beskrivas som en lättöverskådlig romansvit. Intriglinjer och relationsmönster korsar varandra, bryts upp och knyts samman på nya sätt, oupphörligt. Som Grahn själv noterar förändras till och med snittet i språkdräkten i de två sista romanerna, till ett mer utfört prosa-poetiskt uttryck. Det är med andra ord en skönlitterär empiri som reser stora utmaningar – och med det även ger ovanligt stora öppningar för tolkningar.

Det urval med fokus på moderskap och modrande som Grahn valt att centrera i sin studie får självklart konsekvenser för förståelsen av verket som konstnärlig helhet. Somliga på gott, andra något mer tveksamma. Här och var förskjuts förhållandet mellan förgrund och bakgrund och forskarens analytiska perspektiv går ibland helt på tvärs mot författarens gestaltningsval. Min gissning är att Grahns upplevelse av att Sara Lidman då och då utövat ett inre motstånd mot den föreslagna modersberättelsen handlar om just detta.

Mest iögonenfallande blir det i förhållande till Didrik Mårtensson, Jernbanans stora hjälte och anti-hjälte, modernitetens apostel och ekvilibristiskt verbala Olförare. Tveklöst är han ett av de mest illustrativa exemplen i Lidmans författarskap på en idealiserad fadersgestalt som trots alla sina misstag och övertramp sitter kvar på sin upphöjda piedestal i familjen – och i berättelsen. När Lisa Grahn med mild systematik demonterar hans status, dissekerar hans höviska hustrudyrkan och i Fanons efterföljd vill etikettera honom som "en koloniserad intellektuell" (70) och känslökaptalist,

ja, då kränger sig både romanberättelsen och dess hjälte ur hennes grepp. För nog är det drastiskt att sammanfatta Didriks förhållande till kvinnor som att hustrun Anna-Stava är det enda undantaget från en i övrigt patriarkalt nedlåtande attityd mot systor och andra. Direkt missvisande är påståendet att Anna-Stava är lättad över vilan från Didriks äkten-skapliga fordringar, under tiden när han är internerad på Långholmens fästning och hon samtidigt är havande: "Anna-Stava finner ro och harmoni i sin graviditet, för en gångs skull ostörd av Didrik." (91, min kursiv) Äktenskapet mellan Didrik och Anna-Stava är inte rakt igenom harmoniskt, men kärleken och åtrån är ömsesidig, om än olikheterna i hur den uttrycks momentant alstrar dissonans. Under Didriks fångelsestid provas därtill Anna-Stava, liksom en Penelope, i sin kärlek genom att den ena efter den andra friaren uppsöker henne och vill övertala henne att glömma Didrik och gifta sig på nytt. Hon består provet och i en av de vackraste scenerna i romanen brister hon ut i en gapskrattande lovsång till Didrik, med en bön om att han aldrig må förändras, alltid vara som han är. Här inställer sig alltså sekvenser i avhandlingen där ambitionen att låta "Lidman finnas med som en medtolkare av romanen" (19) är påtagligt svår att uppfylla, om inte mer svängrum ges åt Lidmans eget narrativ.

Sant är att Lidman genomgående – och inte bara i Jernbanan – (åtminstone skenbart) hyllar män, pojkar, Storsöner och gossekarlar på bekostnad av kvinnor, systrar och mödrar. Nog finns modersberättelsen där och Lisa Grahn engagerade forskningsinsats för att frigöra den och låta den vecklas ut i egen rätt är på många sätt imponerande. Men faktum kvarstår att Lidman kommer att utöva en visst motstånd mot varje läsare som försöker knuffa ut Didrik eller andra Storsöner i marginalen. *Nobody puts Didrik in a corner*, liksom.

Betydligt bättre fungerar därför den vidaretolkning som Grahn gör av Lidmans begrepp sam-vett. I synnerhet i den kanske mer antydna än fullt utvecklade Beauvoirska läsart där dynamiken mellan immanens och transcendens kopplas ihop med Lidmans skapelselegend om vredens barn, som ger rörelsevilja och röst åt det ofödda barnet innan och inom moderlivet. I en svindlande formulering fångar Grahn denna balanspunkt mellan icke-varat och varat som en möjlig transcendens, som inbegriper både det ofödda barnet och modern: "Det är bland annat genom modrandets införlivning – två eller flera kroppar som existerar tillsammans i Sam-vettet – som transcendensen kan uppnås."

(128) Förbindelsen till den i inledningen citerade "Mamma Earth"-texten ger ytterligare skärpa åt iakttagelsen, den som snuddar vid det "osägbara" men likväl har potential att inkludera oss i ett större existentiellt sammanhang; ett införlivande i en gemenskap som både innefattas i och överskrider det mänskliga.

Att alls komma så nära att en sådan existentiell insikt kan tangeras är inte en liten sak. Flera av de invändningar som här skulle kunna resas mot enskildheter i studiens genomförande ter sig därför av mindre vikt. Men för att inte avhända mig recensentens kritiska uppdrag vill jag ändå avslutningsvis lyfta fram några av de frågor som dröjer kvar efter läsningen, varav många är av principiell vikt för litteraturvetenskaplig forskning i stort. Det handlar om grundfrågor som hur teoretiska verk tas i bruk, i relation till analyserna – additivt eller progressivt och successivt fördjupande? Hur görs förståelseramar som hämtas från etnografisk och historiografisk forskning kompatibla med skönlitteraturens fiktionsskapande? Och hur blir "samtidigheten" mellan en skönlitterär författare som Sara Lidman och en feministisk teoretiker som Adrienne Rich analytiskt användbar? Hur kan de fås att "prata med" varandra – Rich som positionerar sig som mamma i en urban amerikansk femtiotalskontext och Lidman som sätter Byn i centrum av Världen i berättelsen om 1800-talets fattiga norrländska skogsbönder?

Men det är förstås också en god sak att somliga frågor dröjer kvar, kanske till och med en ofrånkomlig del av all forskning som bryter ny mark. Det gör Lisa Grahn's avhandling. Vad mer är att den månar om sina läsare, vill göra oss delaktiga i samtalet. I det finns en genklang från den författarhållning hon urskiljer via Sara Lidmans dagboksanteckningar från Missenträsk under romansvitens tillkomsttid, när hon vårdar sina åldrade och sjuka föräldrar, senare även sin farbror. Slutmeningen förtjänar att citeras i sin helhet, som den utsökta sammanfattning av det litterära modrandets konst som den är: "När den kroppsliga och existentiella skörheten vävs in i romanerna kan skrivandet tolkas som ett omsorgsarbete i sig, som ett sätt att ombesörja alla minnen och erfarenheter, och ge dem ett hem." (195)

Annelie Bränström-Öhman